

Миња Р. Марић
Универзитет у Новом Саду, Педагошки факултет у Сомбору
Марија Д. Сакач
Универзитет у Новом Саду, Педагошки факултет у Сомбору

ПРИРОДА И КВАЛИТЕТ РЕЛАЦИЈА ДЕЦЕ И МЛАДИХ ПРЕМА СТАРИМ ОСОБАМА У НАШОЈ СРЕДИНИ

Апстракт: С обзиром на све присутнији јаз између генерација дечјег узраста и младих, са једне стране, и старије популације, са друге стране, кроз овај рад ће настојати да се прикажу резултати савремених студија у нашој средини које се баве овом проблематиком, као и да се дају педагошке смернице од којих треба полазити у раду са децом и младима, како би се њихов однос према старима подигао на виши ниво.

Прегледом савремене литературе која се бави односом младих према старој популацији у нашој средини, али и директним увидом у актуелну ситуацију у друштву, уочава се негативан однос младих према старима и старењу, у свим кључним животним подручјима, као што су породица, васпитање, образовање, рад и сл. Неговање исправног односа према старијима и подстицање обостраног уважавања и поштовања кључно је, како за правилан психосоцијални развој деце и младих и њихову едукацију и васпитање у жељеном меру, тако и за квалитет живота и психичко благостање старије популације.

Главни циљ рада представља приказивање актуелног односа деце и младих према старијој популацији у нашем друштву, путем налаза различитих студија које су се бавиле овим проблемом у нашој средини, пре свега, како би се подстакло креирање одговарајућих педагошко-развојних програма, којима би се побољшао квалитет односа младих према старима, чиме ће се значајно допринети едукацији и васпитању генерација које долазе.

Кључне речи: деца и млади, популација старих, социјална средина, породица, образовни систем.

УВОД

С обзиром на специфичне карактеристике развојног стадијума, као и на актуелне друштвене околности, популација деце и младих, баш као и узрасна група старих особа, представља посебно осетљиву узрасну и друштвену категорију становништва. Стиче се утисак да се проблемима и тешкоћама на инди-

видуалном и социјалном плану са којима се деца, адолесценти и старе особе суочавају, поклања недовољно пажње на глобалном нивоу, о чему сведоче како истраживачки налази, тако и директан увид у актуелну ситуацију у друштву (Ђорђевић *i sar.*, 2007; Гашић-Павишић, 2012; Марић, 2011а; Рађевић, Мијатовић, 2004; Шево, 2007).

Поред тога, посебно забрињава чињеница да стари данас на извештан начин постају маргинализована друштвена група, нарочито у земљама које пролазе кроз период транзиције, коју прате интензивне социјалне промене, општа криза унутрашњих вредности, при чему се све већи значај придаје материјалним стварима, док су пажња, брига и разумевање, уопште, па тако и када је у питању старија популација, потпуно занемарени. Стереотипи и предрасуде према старим особама врло су присутне у нашој средини (Ђорђевић *i sar.*, 2007; Коматина, 2003; Рађевић, Мијатовић, 2004), а као нарочито изражен проблем, јавља се постојање дубоког степена међугенерациског неслагања и неразумевања, које неретко резултира и насиљем према старијим лицима (Srnić, 2010).

Старија популација са једне стране има своје специфичне потребе и захтева посебну пажњу друштва, а са друге стране, управо те специфичности ове узрасне групе стварају бројне предрасуде, отпоре и негативне ставове млађе популације (Рађевић, Мијатовић, 2004; Шево, 2007). Студије спроведене у нашој средини потврђују оно што се свакодневно може запазити у различитим социјалним контекстима, када је реч о односу према старим особама. Наиме, у породичном окружењу, у здравственом и социјалном систему, као и у образовно-културном домену запажа се недостатак осетљивости за потребе старих особа, као и занемаривање њихових специфичности и потцењивање могућности старијих људи (Despotović, 2012; Гашић-Павишић, 2012; Пешић, 2007; Рађевић *i Мијатовић*, 2004; Шево, 2007).

С обзиром на то да социо-демографски подаци и социјалне тенденције говоре да наша популација све више стари и да ће у наредним годинама и деценијама број старих особа бити знатно повећан, посебно у већим градским срединама (Пешић, 2007; Рађевић *i Penev*, 2001), брига о старима се мора озбиљно схватити од стране целокупне друштвене заједнице. Управо у том смислу, нарочит значај и улогу имају младе генерације које долазе и постепено изграђивање њихове свести о потребама и нужности бриге о старијим лицима.

Како на младима остаје преузимање одговорности у будућности за целокупан однос друштвене заједнице према старијој популацији, од великог је значаја испитивање њиховог односа и ставова према потребама и могућностима старих особа, те добијање јасног увида у постојање међугенерациског неслагања и чиниоце који доприносе том неслагању. Полазећи од потпуног увида у ставове деце и омладине према потребама и могућностима старих, могуће је и на одговарајући начин планирати примерене активности и развојно-едукативне програме са циљем приближавања младих старијима и спречавања свих оних негативних индивидуалних и социјалних последица које носи сукоб гене-

рација и неприхватање старијих особа као равноправних чланова друштвене заједнице.

Имајући све наведено у виду и полазећи од налаза претходних студија које су се бавиле проблематиком старе популације, основни задатак и циљ овог рада јесте приказивање односа и ставова деце и младих према популацији старих особа, и то посматрано кроз различите друштвене контексте – у породичном окружењу, здравственом и образовном систему, као и домену социјалне и културне подршке. Овај сложени и вишеструко условљени однос младих према старијим члановима друштвене заједнице биће приказан путем разматрања тренутне ситуације у нашем друштвеном окружењу. И то када је реч о задовољењу потреба и могућности старих особа, у контексту налаза претходних студија које су испитивале ову проблематику, односно, навођењем резултата истраживања, реализованих са основним циљем испитивања ставова деце и младих према потребама и могућностима старих особа, као и студија спроведених са сврхом евалуације ефикасних начина превладавања постојећег међугенерациског неразумевања и несклада.

СПЕЦИФИЧНОСТИ ОДРАСТАЊА – ДЕЦА И МЛАДИ У САВРЕМЕНОМ СОЦИЈАЛНОМ ОКРУЖЕЊУ

Услови одрастања и начин васпитања деце и омладине битно су се променили последњих година. Баш као и само друштво, које је још увек у фази интензивних промена и преиспитивања основних вредности, које још увек нису сасвим устаљене, тако су и раније смернице у погледу васпитања деце и младих у значајној мери напуштене и тренутно се одрасли налазе пред бројним недоумицама и дилемама у погледу васпитног деловања на генерације које су у периоду интензивног развоја (Марић, 2011а).

Темпо живота постао је врло брз, традиционални друштвени стандарди и етичке норме су у великом степену превазиђени и одбачени, а бројни негативни модели понашања значајно су присутни у животима деце и младих – у њиховом непосредном породичном и вршњачком окружењу, у ширем социјалном контексту, баш као и у домену медијске субкултуре и савремених електронских друштвених мрежа. Родитељима и наставницима постало је врло тешко континуирано усмеравати децу и младе у правцу подстицања друштвено пожељних образаца понашања, управо због претходно наведених чинилаца. Евидентан је пораст различитих видова неприлагођеног и проблематичног понашања међу децом и младима, које почиње да се јавља на све нижим узрастима. За то су посебно одговорни негативни модели понашања који су доминантни у непосредном социјалном окружењу у коме одрастају деца и млади (Марић, 2011а; Марић, 2011б; Марић, 2012а; Милић, 2011; Перуничић, Милић, 2011).

У порасту је појава негативних осећања на дечјем и адолесцентском узрасту, попут опште забринутости за себе и своју будућност, несигурности, различитих страхова, нерасположења и тужних осећања, депресивности, безвољности, незаинтересованости, која се често тумачи као лењост детета, те основне сметње дуго остану непрепознате од стране околине (Marić, 2010; Marić, Novović, 2010). У експанзији су и употреба психоактивних супстанци међу децом и младима, насиље и различити видови делинквенције (Marić, 2011a; Marić, 2011b; Marić, 2012a; Vukosavljević-Gvozden i sar., 2010), који се често јављају као одговор на опште унутрашње задовољство, а још чешће су подстакнути вршњачким моделима из окружења (Marić, 2011a; Marić, 2012a; Stepanović i sar., 2009).

У општој социјалној клими у којој одрастају данашње генерације деце и младих све већи примат добија свет материјалних ствари, док се духовне вредности у значајној мери занемарују, те долази до ширења карактеристичног осећања изолованости и отуђења међу младима. У таквим условима унутрашње потребе за пажњом, разумевањем, прихватањем и безусловном подршком, која је основ правилног емоционалног и социјалног развоја деце и омладине, често остају делимично или у потпуности незадовољене, што се опет даље веома неповољно одражава на квалитет различитих социо-емоционалних односа које деца и млади остварују са значајним особама из окружења.

КАРАКТЕРИСТИКЕ ПОПУЛАЦИЈЕ СТАРИХ ОСОБА – СПЕЦИФИЧНЕ ПОТРЕБЕ, МОГУЋНОСТИ И ДРУШТВЕНО ОКРУЖЕЊЕ

Популација старијих особа припада врло специфичној узрасној категорији. Наиме, овај развојни стадијум одликују посебна врста осетљивости и постојање бројних ризика по физичко и ментално здравље, који потичу из унутрашњег, индивидуалног домена и спољашње средине.

Старост и старење нису речи истога значења. Тако се под старењем подразумева физиолошки процес својствен свим живим бићима, иреверзибилне природе, који започиње одмах по рођењу, и одвија се различитим темпом, у зависности од различитих индивидуалних и срединских чинилаца који делују у конкретном случају. Старост човека се дефинише и описује, пре свега, годинама живота. Према дефиницији Уједињених нација (УН), старост наступа након 65. године живота. Такође, и Светска здравствена организација (СЗО) 65. годину живота описује као почетак старости. Ова организација наводи критеријуме према којима се старост може поделити на три сегмента: рану старост – од 65. до 74. године живота, средњу старост – од 75. до 84. године и дубоку старост, која наступа почев од 85. године живота (Stanković, 2010).

Старо доба карактерише се посебном врстом парадокса – док са једне стране расту индивидуалне потребе за подршком окружења приликом суочавања са различитим врстама тешкоћа које доноси старост сама по себи, односно потребе за помоћи од стране околине приликом сналажења у свакодневним ситуацијама, са друге стране за ово старосно доба је карактеристичан управо изостанак ове социјалне подршке и неразумевање потреба старих од стране околине (Despotović, 2012; Gašić-Pavišić, 2012; Jovanović, 2009; Pešić, 2007; Rašević i Mijatović, 2004; Ševo, 2007).

Природан развојни ток доводи до бројних објективних психофизичких промена у старијем добу. У овом узрасном добу долази до пада нивоа психофизичке спремности, почињу да се јављају различите врсте тегоба и сметњи на телесном и здравственом плану. Код старијих постепено опадају менталне и телесне способности, већина хроничних обољења – хипертензија, различити метаболички поремећаји, као што је дијабетес типа 2, затим срчана обољења, као и канцерогена стања, јављају се управо на овом развојном стадијуму, што неминовно прати карактеристичан унутрашњи доживљај, односно, негативна осећања – свест о пролазности живота, страхови за сопствено здравље, страх од будућности, туга, апатија, безвољност и постепено повлачење (Jovanović, 2009; Pešić, 2007).

Поред повећаног ризика од развоја сметњи на телесном плану, дакле, у старијем добу расте и могућност појаве сметњи на менталном нивоу, па чак и развоја правих психичких поремећаја, попут депресивности, старосне деменције, психотичних епизода, као и суицидалних тенденција и извршења суицида (Jovanović, 2009; Milićević-Kalašić, 2010; Petrović, 2010). Когнитивне способности старије популације постепено опадају, баш као и физичке могућности, што сасвим очекивано доводи до негативних унутрашњих реакција. Управо овај склоп негативних дешавања на индивидуалном – физичком и менталном пољу, доводи до зависности од подршке окружења и појачане потребе за разумевањем и бригом од стране непосредне околине и ширег социјалног система. Старима је потребно пружити систематску бригу, како би се на одговарајући начин носили са променама које неминовно долазе, и кроз које ћемо сви ми проћи у одређеном тренутку.

Поред неминовног суочавања са променама на телесном и менталном плану, које старост свакако доноси, посебно забрињава однос околине према старим особама, поготово јер је тај чинилац који битно одређује квалитет живота и адаптацију у старим данима, подложен променама, али само уколико постоји свест о томе и воља да се помогне старим лицима. Усамљеност и осећај одбачености и излованости су стања која врло често прате популацију старих особа (Despotović, 2012; Gašić-Pavišić, 2012; Milićević-Kalašić, 2010; Pešić, 2007). Начин живота и услови у којима живе старе особе веома зависе од њиховог социјалног окружења. Док је млад човек у стању потпуно самостално да се брине о себи и задовољењу својих бројних потреба, стари људи су неретко

врло зависни од помоћи околине, чак и у задовољењу најосновнијих животних потреба (самостално храњење, кретање, облачење), уколико постоји тежа болест, односно инвалидитет.

Када је реч о односу породичног окружења, здравственог и социјалног система, као и образовно-културних могућности које стоје на располагању старима, актуелна ситуација у нашем друштву прилично је забрињавајућа и указује на општи недостатак осетљивости за потребе старих, у свим важним социјалним аспектима и доменама (Despotović, 2012; Đorđević i sar., 2007; Gašić-Pavišić, 2012; Pešić, 2007; Srnić, 2010). Породично окружење у позним годинама значајно делује на опште ментално стање и психофизичко здравље старих особа, но оно је често врло неповољно управо у овом периоду живота (Milić, 2012; Polovina, 2012).

Деца старих особа, по правилу, већ су засновала сопствене породице, воде своје животе, оптерећене бројним обавезама везаним за професионални и приватни живот, а неретко су и километрима далеко од својих родитеља (Polovina, 2012). У старости је један од најчешћих стресних догађаја и губитак брачног партнера, тако да старе особе неретко остају сасвим саме, без адекватне породичне подршке. Све ово утиче врло неповољно на њихово ментално и физичко здравље, при чему осећање усамљености и туге, често постаје окидач за појаву сметњи на телесном плану (Despotović, 2012; Pešić, 2007).

Адекватан здравствени и социјални систем, осетљив за потребе и специфичности старије популације императив је сваког савремено уређеног друштва. И у овом домену, као и када је реч о породичном окружењу, потребе старих за бригом и разумевањем постепено расту, док здравствена брига и социјална осетљивост нагло опадају, када је реч о старим лицима (Srnić, 2010; Ševo, 2007). Чини се да овакав несклад постоји и кад је реч о здравственој бризи у оквиру домова здравља, као и кад се ради о условима болничког лечења. Такође, старија лица су суочена и са материјалним тешкоћама, јер су њихова примања најчешће потпуно несразмерна са израженим потребама за лековима и појачаном негом од стране медицинског особља. Социјална компонента неосетљивости за основне животне потребе старих, овде нарочито долази до изражаја, те је неопходно још доста пажње посветити освешћивању комплетног друштва о значају бриге о старим лицима (Despotović, 2012; Gašić-Pavišić, 2012; Ševo, 2007).

Образовне и културне потребе не престају са одласком у пензију и завршетком професионалне каријере, већ напротив, позно доба би требало да пружи својеврсне могућности за задовољење ових потреба. Но, и у овом сегменту није повољна ситуација у друштву, и док се са једне стране апелује на неопходност и потребу за доживотним учењем и образовањем, већина предвиђених и организованих активности у овом домену намењена је искључиво млађој популацији, при чему су чак приметно занемарене и особе средњих година.

Говорећи о овом проблему старије популације, од нарочите је важности имати у виду чињеницу да перманентно учење и образовање, у најширем смислу те речи, представљају један од најзначајнијих чинилаца квалитета живота, општег задовољства животом и доживљаја психичког благостања, а у складу са тим и менталног и психофизичког здравља (Marić, 2012b). Налази претходних истраживања једнозначно потврђују постојање позитивне везе између учења и усавршавања у одраслом и старом добу, са једне стране, као и квалитета живота, општег задовољства животом и доживљаја психичког благостања, са друге стране, а које је истовремено један од главних чинилаца и предуслова менталног и општег психофизичког здравља у средњим и позним годинама (Marić, 2012b; Mirkov, 2012). Студије говоре да перманентно образовање позитивно делује на социјалну прилагођеност, смањује могућност појаве физиолошких и телесних сметњи и негативних осећања, а посредно позитивно утиче и на дужину живота (Shuler, Watson, 2009, према Marić, 2012b).

Упркос свим тешкоћама на личном и социјалном плану, нарочито је важно истаћи да на старост никако не смемо гледати а priori као на доба које неминовно мора бити обележено смањеним способностима, болешћу, страховима, резигнацијом и апатијом. И старији људи имају у довољној мери очуване капацитете за квалитетан живот и задовољство које произилази из лепих животних тренутака. Потребна је само повећана доза свести о њиховим потребама и могућностима од стране њихове социјалне средине, а посебно генерација које долазе и на којима остаје одговорност за промене у индивидуалној и систематској бризи о старијим лицима.

СТАВОВИ МЛАДИХ ПРЕМА СТАРИМ ОСОБАМА – АКТУЕЛНА СИТУАЦИЈА И МОГУЋНОСТИ ЗА ПОДСТИЦАЊЕ ПОЗИТИВНОГ ОДНОСА

Посматрано са културно-историјског аспекта, однос млађих нараштаја и друштва у целини, према популацији старих особа, мењао се постепено, како су се смељивале и развијале људске цивилизације. У време античке грчке цивилизације, старије особе су уживале све привилегије и велики углед међу млађим нараштајима, и биле су врло цењене и драгоцене у друштвеној пирамиди. Оне су називане „живим библиотекама“ и биле су ретке и значајне за друштво, првенствено због слабе писмености становништва и кратког трајања животног века у то време. Међутим, бројне касније културно-историјске епохе, неће бити ни приближно у толикој мери бити наклоњене старијима (Stanković, 2010).

Извесна врста сукоба генерација, младих и старих, деце и одраслих, чини се да је постојала у одређеном облику одувек, посматрано кроз различита времена и различита друштвено-историјска и културна уређења. Међутим, са-

времени услови и актуелни социјални контекст у које је тај однос данас смештен врло су специфични, те је и природа овог односа битно другачија у односу на претходне друштвено-историјске и временске одреднице. Наиме, оно што се евидентно запажа, када је реч о односу младих према старијој популацији у данашње време, то је значајно мимоилажење у схватањима и вредностима, као и неразумевање младих према потребама и очекивањима популације старих особа. Ово произилази из целокупне актуелне ситуације у друштву, као и из специфичних околности у којима су деца и млади одрастали последњих година, а о чему је било речи у претходном одељку (Marić, 2011a). Гашић-Павишић истиче да досадашње студије говоре да су негативни ставови деце и младих према старима и старењу постали глобални тренд, те да се ови ставови развијају још на раном предшколском узрасту и да у великој мери зависе од контаката које деца и млади остварују са старијим особама (Gašić-Pavišić, 2012).

Један од врло значајних чинилаца који доводи до негативног односа деце и младих према старости и старењу у најширем смислу, а посебно према старим особама у њиховој околини, како показују резултати истраживачких студија спроведених у нашој средини, јесу врло развијени стереотипи и предрасуде међу децом и младима према популацији старих особа и старењу, генерално (Đorđević i sar., 2007; Jovanović, 2009; Jovanović, 2010; Ševo, 2007). Ђорђевић и сарадници наводе да је још Батлер 1969. године први пут употребио термин „ејџизам“ (Batler, 1969, према Đorđević i sar., 2007), за означавање систематског стереотипизирања и дискриминација старијих особа. Последице „ејџизма“, како наводе аутори, огледају се у домену дискриминације у професији и на радном месту, у неравноправном положају који старије особе имају у систему здравствене заштите, као и у стигматизацији у различитим социјалним односима (Đorđević i sar., 2007; Jovanović, 2009; Jovanović, 2010; Ševo, 2007).

Студије које су се бавиле односом деце и младих према старима и старењу у нашој средини прилично су малобројне. Циљ истраживања које је спровела Ћировићева са сарадницима био је управо да се испитају ставови деце према старима у нашој средини. У истраживању су учествовала 64 детета узраста десет година и 81 дете узраста четрнаест година, оба пола. Употребљен је сет инструмента за мерење имплицитних и експлицитних ставова деце према старима: Тест имплицитних асоцијација, Скала семантичког диференцијала, Скала за мерење ставова према старима, Фрабонијева скала за мерење ставова према старима и упитник о квалитету и квантитету контакта са старим особама. Обе узрастне групе испољиле су негативне имплицитне ставове према старима. Десетогодишњаци показују неутралне и умерено позитивне експлицитне ставове према старима, а ставови адолесцената су умерено негативни. Аутори су закључили да су налази овог истраживања сагласни са налазима претходних студија које говоре да ставови деце са одрастањем постају све негативнији, као и са истраживањима која указују на позитиван утицај контакта. Утврђено да се дечаци и девојчице не разликују по питању ставова према старима (Ćirović i sar., 2012).

Истраживање које је реализовао Давидовић са сарадницима 2007. године, показало је да скоро трећина деце старости од 10 до 16 година (29%) сматра да је старост ружна и непривлачна, из чега у одређеној мери произилази и њихов однос према старим лицима (Davidović i sar., 2007, према Đorđević i sar., 2007). Аутори сматрају да су предрасуде и негативни односи младих према старима у највећој мери стечени и научени путем посматрања понашања значајних социјалних модела у околини детета, што оставља велику могућност и пружа значајну шансу за постизање промене овог односа (Đorđević i sar., 2007; Jovanović, 2009; Jovanović, 2010; Maksić, 2012; Ševo, 2007).

Тако налази истраживачких студија које су се бавиле ефектима различитих школских програма и пројеката, који су имали за циљ да деца и млади путем контаката са старим лицима развију позитиван однос према њима, потврђују да одговарајућа едукација и примерени искуствени програми имају веома позитиван утицај, те су деца и млади обухваћени оваквим врстама програма, имала значајно позитивнији став према старим лицима, у односу на контролну вршњачку групу (Đorđević i sar., 2007). Темеље позитивног односа деце и младих према старим лицима неопходно је почети градити још у најранијим данима детињства, у примарној породици детета. Неопходно је стално указивати и сопственим примером показивати деци и младима на значај вредности које имају узајамно уважавање и међусобно поштовање, топла реч, пажња, разумевање, пожртвованост и саосађејност за потребе других, генерално, па тако и старих лица (Jovanović, 2010).

У време када смо сви на неки начин окренути искључиво себи и задовољењу сопствених жеља и настојања, што савремена западна цивилизација у великој мери промовише, а убрзан темпо живота све више намеће, постепено се заборављају основне људске вредности, што се свакако огледа и у односу који деца и млади данас имају према старој популацији. Аутори истичу да се решење за постојање међугенерациског сукоба и јаза налази у двосмерним активностима – са једне стране потребно је код старих особа подстицати индивидуални и социјални развој и окретање ка младима, док је код деце и младих неопходно развијати осећај толеранције, поштовање старијих и разумевање потреба старих људи. Тек у таквим околностима могуће је превазићи неспоразуме и конфликте, и развити жељене односе међу генерацијама (Jovanović, 2010). Такође, општу популациону едукацију о свим значајним психолошким, социјалним и здравственим аспектима старења и старости неопходно је спроводити доследно и систематски, укључивши неизоставно и школски контекст, односно, васпитање и образовање које се стиче у школи.

СТИЦАЊЕМ одговарајућих знања у школи, о карактеристикама старости и старије популације, постепено се руше стереотипи и предрасуде и гради позитиван однос и одговарајуће понашање деце и младих према старим лицима. На тај начин врло ефикасно је могуће промовисати интергенерациску солидарност и подстицати позитивне ставове и пожељна понашања деце и младих пре-

ма старијим особама (Rašević i Mijatović, 2004). Приликом креирања едукативних и искуствених програма и интервенција, посебно је важно имати у виду значај одговарајућег система социјалне подршке старим лицима, чији су неизоставан део деца и млади, и на којима остаје брига о старима у будућности, а у контексту деловања на квалитет живота и здравље старије популације (Despotović, 2012). Што су односи младих према старима бољи и што су разумевање и емотивна и функционална подршка младих на вишем степену, већи су и процењени објективни квалитет живота старих, као и субјективно задовољство и ниво психофизичког здравља старије популације (Despotović, 2012).

ПРИНЦИПИ И УЛОГА ПЕДАГОШКО-РАЗВОЈНИХ ПРОГРАМА СА ЦИЉЕМ ПОДСТИЦАЊА ПОЗИТИВНОГ ОДНОСА ДЕЦЕ И МЛАДИХ ПРЕМА ПОПУЛАЦИЈИ СТАРИХ ОСОБА

Улога педагошко-развојних програма, који се реализују у оквиру различитих пројеката, радионица и семинара, са циљем подстицања позитивног односа деце и младих према популацији старих људи (Agencija za evropske integracije i saradnju sa udruženjima, 2010; Gavrilović, 2008; Caspi, 1984, Chapman, Neal, 1990, Cuoper et al., 1991, Meshel, McGlynn, 2004, према Tomašić, 2011; Ševkušić-Mandić, 2003), добија све већи значај како у свету, тако и код нас. Примена оваквих програма дала је позитивне резултате, посматрано како са аспекта васпитања и развоја деце и младих, тако и са аспекта унутрашњег доживљаја и квалитета живота старих особа. Дакле, успостављање релација и добрих односа позитивно се одражава на обе стране. У основи великог броја ових програма којима је циљ успостављање међусобног контакта и позитивних односа деце и младих према старим особама, налази се Олпортова хипотеза тзв. оптималног контакта, према којој контакт међу припадницима различитих група доприноси изградњи позитивних ставова према члановима из друге групе (узрасне, расне, националне и сл.) и учвршћивању међусобног поверења међу члановима група, доводећи до смањења стереотипа и предрасуда према индивидуама из друге скупине (Allport, 1954).

Одлике кооперативног учења путем непосредног искуства, социјалних интеракција учесника и активирања позитивних ефеката групних процеса (Ševkušić-Mandić, 2003), нарочито долазе до изражаја приликом примене програма у којима заједнички учествују деца, млади и старије особе. Деца и млади на тај начин имају прилику да кроз сарадњу са старијима активно и самостално усвајају жељене образце понашања, а предности активне улоге у процесу сазнавања и учења су бројне – кроз сликовиту и интензивну комуникацију са старијима, деца и млади се развијају као личности, подстичу се иницијатива и самосталност деце, постепено се гради њихова способност одлучивања, баш као и способност емпатије и социјално-комуникационе вештине деце и младих (Ševkušić-Mandić, 2003).

Томашићева наводи налазе већег броја студија које су за циљ имале испитивање квалитета односа деце и адолесцената према старим особама, при чему су првенствено евалуирани различити педагошки програми подстицања међугенерациског контакта (Томашић, 2011). Налази ових евалуативних студија недвосмислено потврђују да деца предшколског, раног школског узраста, баш као и адолесценти, почињу манифестовати позитивне ставове према старијим особама након укључивања у непосредни међусобни контакт са њима, обично кроз реализовање заједничких активности, што се показало као нарочито делотворан метод (Caspi, 1984, Chapman, Neal, 1990, Cuoper et al., 1991, Meshel, McGlynn, 2004, према Томашић, 2011). Позитивне ефекте имали су програми који су у својој основи садржали радионичарски рад у који су била укључена основношколски, средњошколци и старе особе, као и програми који су обухватили пружање помоћи старим особама од стране деце и младих. И у оним студијама експерименталног карактера, где је била укључена контролна група деце и младих, који нису учествовали у програму, потврђени су позитивни утицаји међугенерациског контакта на децу, адолесцените и старе особе. Директан контакт са старим особама показао се много делотворнијим од слушања предавања о старима.

Циљ истраживања које је спровела Томашићева био је испитивање утицаја међугрупног контакта на експлицитне и имплицитне претпоставке и ставове адолесцената према старим лицима (Томашић, 2011). Налази ове студије су показали да адолесценти негативније опажају и доживљавају старије особе у односу на млађе, и када је реч о експлицитним, и када је реч о имплицитним ставовима и претпоставкама. Такође, значајним се показао квалитет контакта са старијима, који је повезан са експлицитним ставовима које деца и млади развијају према старим лицима. Закључак аутора је да деци и младима треба обезбедити квалитетне контакте са старијим особама, како са родбином, тако и са лицима са којима нису родбински повезани.

У нашој земљи је током 2007. године реализован значајан пројекат „У сусрет старима“, чија је основна идеја била да се млађе генерације на различите начине укључе у пружање помоћи старијим лицима у локалној заједници (Gavrilović, 2008). Полазећи од основног принципа „помоћ у кући“, припадници млађих генерација су старијима пружили укупно 37 различитих врста услуга – од куповине основних животних намирница, преко плаћања рачуна, одласка у апотеку по лекове, пратње приликом одласка старијег лица код лекара, па све до пружања емотивне и психосоцијалне подршке старијим особама. Евалуација спроведеног програма потврдила је његову сврсисходност и оправданост. Порасло је задовољство старијих лица квалитетом пружене подршке од стране младих, а и код млађих учесника програма, у знатној мери се развио позитиван однос према старим лицима, те је указано на неопходност спровођења оваквих и сличних програма у нашој средини и у будућности. Иначе овај пројекат је одобрен од стране Комисије Секретаријата дечје и социјалне заштите, што упућује на оправданост пројекта са етичке стране, која се односи

на питање укључивања осетљивих група популације (деца, млади, старија лица) у педагошко-развојне програме.

Током 2010. године у Београду је реализован педагошко-развојни програм под називом „Млади помажу старима“, у коме су били ангажовани млади без родитељског старања који су били у домском смештају или у хранитељској породици, као и стипендисти Фондације солидарности Србије, који су помагали старим лицима на листи чекања за „помоћ у кући“. Млади ангажовани у оквиру овог програма су пет пута недељно обилазили стара лица у својим домовима, куповали им потребне животне намирнице и лекове, помагали у спремању куће и ситним оправкама. Овим путем постигнуто је унапређење квалитета васпитања младих, они су развили позитиван, хуман однос према старим лицима и постали су осетљиви за њихове потребе, а такође су унапредили волонтерска знања и вештине. Када је реч о старим лицима, ефекти програма су се одразили на ниво задовољства старих лица, ниво социо-емоционалне подршке старима, као и целокупан квалитет њиховог живота (Агенција за европске интеграције и сарадњу са удружењима, 2010).

Позитиван друштвени тренд у нашој земљи, када је реч о настојањима да се превлада међугенерациски јаз и да се деца и млади људи у што већој мери приближе старим лицима, евидентан је не само на пољу праксе, већ и у подручју научног деловања. Тако је децембра 2012. године у организацији Института за педагошка истраживања и Геронтолошког друштва Србије одржана научна конференција националног нивоа, под називом „Однос младих према старима и старењу“. Конференција је организована у оквиру обележавања Европске године активног старења и међугенерациске солидарности, а обухватила је већи број тема које у различитим контекстима описују односе младих према старима и старењу – у породици, у школи и васпитно-образовном систему, у појединим професијама, у јавном сектору – здравство, социјална политика, култура и сл. На тај начин, у оквиру овог научног скупа, тема односа младих према старима и старењу позиционирана је у значајан педагошко-развојни контекст, чији је основни циљ давање доприноса изградњи солидарних, конструктивних и квалитетних међугенерациских односа у нашем друштву. Кроз већи број научних радова приказани су ставови деце и младих према старим лицима у нашем окружењу (Ćirović i sar., 2012; Gašić-Pavišić, 2012; Maksić, 2012; Marić, 2012c), односи младих и старих у породици и широкој социјалној средини (Milić, 2012; Polovina, 2012; Ljubičić, 2012), представљени су најсавременији видови међугенерациских програма и програма интеграције старих особа у друштво (Pejatović i sar., 2012; Urošević, 2012), као и могућности целоживотног учења које стоје на располагању старијим лицима у нашој средини (Mirkov, 2012; Marušić, 2012). Нагласак је стављен на педагошке импликације истраживања о односима деце и младих према старим особама.

ПЕДАГОШКЕ ИМПЛИКАЦИЈЕ И ЗАКЉУЧЦИ

Значај односа деце и младих према старијим особама требало би да заузме посебно место у педагошкој пракси и раду са ученицима свих узраста. Од најранијег доба је потребно неговати и развијати позитиван однос деце према старијим особама у окружењу, пре свега у породици, али и према старим лицима, генерално. У томе посебну улогу играју родитељи, васпитачи, учитељи и наставници.

Позитиван однос деце и младих према старим лицима обострано је користан и са педагошко-развојног аспекта пожељан, те је неопходно систематски радити на подстицању и развијању квалитета овог односа. Улога целокупне друштвене заједнице у том смислу је велика, с обзиром да се креирањем и реализацијом одговарајућих педагошко-развојних програма квалитет ове релације знатно побољшава, чиме се доприноси не само правилном васпитању деце и младих, већ и квалитетнијем животу старих особа, односно, развоју целокупног друштва. Опште људске вредности као што су поштовање, разумевање, алтруистичка настојања, склоност саосећању и пружању социо-емоционалне подршке другима, потребно је путем васпитања и едукације неговати код деце од најранијег узраста, јер ће једино на тај начин деца и млади бити у могућности да израсту у зреле индивидуе, способне да и на будуће генерације пренесу ове примарне људске квалитете.

Литература

- Agencija za evropske integracije i saradnju sa udruženjima (2010). *Zvezde Beograda 2010. – Najbolji projekti organizacije civilnog društva finansirani iz budžeta grada Beograda u 2010. godini.*
- Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice.* Cambridge, MA: Perseus Books.
- Ђировић, И., Павловић, М. и С. Гашић-Павишић (2012). Ставови деце према старима. Зборник резимеа научне конференције *Однос младих према старима и старењу.* Београд: Институт за педагошка истраживања и Геронтолошко друштво Србије.
- Despotović, M. (2012). Merenje uticaja socijalne mreže i socijalne podrške na zdravlje i kvalitet života starih, *PONS – medicinski časopis*, 9(2), 70–76.
- Ђорђевић, Z., Erceg, P., Despotović, N., Milošević, D. P. i M. Davidović (2007). Predrasude prema starenju. U: M. Tasić, M. Davidović, A. Milićević-Kalašić i G. Ševo (ur.): *Gerijatrijski praktikum.* Beograd: Gradski zavod za gerontologiju, kućno lečenje i negu, Kliničko-bolnički centar „Zvezdara“, 1–5.
- Gavrilović, D. (2008). Projekat „U susret starima“, *Socijalna misao*, 1, 143–146.

- Гашић-Павишић, С. (2012). Педагошке импликације истраживања о ставовима деце и младих према старијим особама. Зборник резимеа научне конференције *Однос младих према старима и старењу*. Београд: Институт за педагошка истраживања и Геронтолошко друштво Србије.
- Jovanović, S. (2009). Doprinos psihologije uspešnijem životu u starosti, *Gerontologija*, 1, 25–38.
- Jovanović, S. (2010). Tolerancija i međugeneracijska solidarnost – preduslovi uspešnog starenja, *Gerontologija*, 37(2), 285–293.
- Komatina, S. (2003). Dominantne predstave o starosti, *Stanovništvo*, 1-4, 147–160.
- Љубичић, М. (2012). Генерацијски сукоб: друштвена конструкција стварности? Зборник резимеа научне конференције *Однос младих према старима и старењу*. Београд: Институт за педагошка истраживања и Геронтолошко друштво Србије.
- Максић, С. (2012). Лепо је бити млад, али није мали успех ни остарити, Зборник резимеа научне конференције *Однос младих према старима и старењу*. Београд: Институт за педагошка истраживања и Геронтолошко друштво Србије.
- Marić, M. (2010). Osobine ličnosti, životni događaji i anksioznost adolescenata, *Primenjena psihologija*, 1, 39–57.
- Марић, М. и З. Нововић (2010). Чиниоци који доприносе појави дисфоричних реакција у адолесценцији, *Педагошка стварност*, 3-4, 317–325.
- Марић, М. (2011a). Проблематично понашање деце и адолесцената – појам, учесталост, порекло и превенција, *Норма*, 16(2), 175–183.
- Marić, M. (2011b). Socio-demografski činioci i upotreba psihoaktivnih supstanci u adolescenciji, *Stanovništvo*, 2, 91–113.
- Marić, M. (2012a). Ličnost, emocionalna stanja i sredinski faktori kao činioci upotrebe cigareta u adolescenciji, *Nastava i vaspitanje*, 61(3), 478–493.
- Марић, М. (2012b). Перманентно образовање, опште задовољство животом и психичко благостање, *Андрагошке студије*, 1, 81–98.
- Марић, М. (2012c). Однос деце и младих према популацији старих особа посматрано кроз различите социјалне контексте, Зборник резимеа научне конференције *Однос младих према старима и старењу*. Београд: Институт за педагошка истраживања и Геронтолошко друштво Србије.
- Марушић, М. (2012). Особности професионалног развоја наставника старије старосне доби. Зборник резимеа научне конференције *Однос младих према старима и старењу*. Београд: Институт за педагошка истраживања и Геронтолошко друштво Србије.
- Милић, А. (2012). Млади и стари у породици, Зборник резимеа научне конференције *Однос младих према старима и старењу*. Београд: Институт за педагошка истраживања и Геронтолошко друштво Србије.

- Milićević-Kalašić, A. (2010). Unapređenje mentalnog zdravlja starijih – od strategije do realnosti, *Gerontologija*, 37(2), 131–140.
- Mirić, J. (2011). Jedan pokušaj merenja nedisciplinovanog ponašanja u školi, *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 43(2), 299–311.
- Мирков, С. (2012). Целоживотно учење у функцији личног развоја и квалитета живота. Зборник резимеа научне конференције *Однос младих према старима и старењу*. Београд: Институт за педагошка истраживања и Геронтолошко друштво Србије.
- Пејатовић, А., Пекеч, К. и Е. Кецап (2012). Комуникација између младих и старих у организованим образовним активностима. Зборник резимеа научне конференције *Однос младих према старима и старењу*. Београд: Институт за педагошка истраживања и Геронтолошко друштво Србије.
- Peruničić, I. i J. Mirić (2011). Rasprostranjenost imorala u stavovima učenika i studenata prema školskim prestupima, *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 43(2), 283–298.
- Petrović, D. (2010). Kognitivno zdravlje i problemi ostarele populacije, *Gerontologija*, 37(2), 111–122.
- Pešić, Lj. (2007). Socijalni i zdravstveni problemi osoba u poznim godinama života, *Acta Medica Medianae*, 46(2), 45–48.
- Половина, Н. (2012). Однос остарелих родитеља и њихове деце у светлу међугенерациске етике породичног живота. Зборник резимеа научне конференције *Однос младих према старима и старењу*. Београд: Институт за педагошка истраживања и Геронтолошко друштво Србије.
- Rašević, M. i B. Mijatović (2004). Ka zadovoljenju potreba populacije starih lica, *Sociološki pregled*, 38(4), 481–506.
- Rašević, M. i G. Penev (2001). Demografska sadašnjost i neposredna budućnost Beograda, *Sociološki pregled*, 3–4, 261–276.
- Srnić, J. (2010). Nasilje nad starim osobama, *Temida*, 1, 95–111.
- Stanković, A. (2010). *Pozitivan stav produžuje život*. Pristupano dana 24. marta 2013., na <http://www.zzjzpgz.hr/nzl/41/stav.htm>.
- Stepanović, I., Pavlović-Babić, D. i Z. Krnjaić (2009). Ispitivanje uzora i idola srednjoškolaca u Srbiji, *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 41(2), 401–417.
- Ševkušić-Mandić, S. G. (1998). Kooperativno učenje kao oblik aktiviranja učenika, *Nastava i vaspitanje*, 47(3), 355–374.
- Ševkušić-Mandić, S. G. (2003). Kreiranje uslova za kooperativno učenje: osnovni elementi, *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 35, 94–110.
- Ševo, G. (2007). Zdravstvene i socijalne potrebe starih. U: M. Tasić, M. Davidović, A. Milićević-Kalašić, G. Ševo (ur.): *Gerijatrijski praktikum*. Београд: Градски завод за геронтологију, кућно лећење и негу, Клиничко-болнички центар „Звездара“, 6–14.

- Tomašić, J. (2011). Doprinosi li međugrupni kontakt pozitivnijim implicitnim i eksplitnim stavovima adolescenata prema starijim osobama?, *Život i škola*, 26(2), 83–100.
- Урошевић, Р. (2012). Волонтирање као подржавајући контекст развијања међугенерациске солидарности. Зборник резимеа научне конференције *Однос младих према старима и старењу*. Београд: Институт за педагошка истраживања и Геронтолошко друштво Србије.
- Vukosavljević-Gvozden, T., Opačić, G. i Z. Marić (2010). Iracionalne evaluacije i antisocijalno ponašanje adolescenata, *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 42(2), 263–276.

Mia R. Maric

University of Novi Sad, Faculty of Education in Sombor

Maria D. Sakac

University of Novi Sad, Faculty of Education in Sombor

**NATURE AND QUALITY OF CHILDREN AND YOUTH RELATIONS TO
ELDERLY PEOPLE IN OUR SOCIAL ENVIRONMENT**

Summary

Given the present generation gap between the children and the youth on one hand, and the elderly population on the other, in this paper the results of recent studies in our community dealing with these problems will be presented, and the pedagogical guidelines from which we should start to work with children and young people in the aim of raising the quality of their relation to the elderly to a higher level will be provided.

By reviewing the literature dealing with the relationship of the young people to the elderly population in our community, and also by direct insight into the current situation in the society, we can observe a negative relation of the young to the old people and the aging, in all key areas of life, such as family, education, training, work etc. Fostering the correct attitude towards the elderly and encouraging mutual respect and understanding is crucial, both for the proper psychosocial development of children and young people, their education and upbringing in the desired direction, and for the quality of life and psychological well-being of the elderly population.

The main objective of this paper is to reveal the actual relationship of children and young people to older people in our society, through the findings of different studies that have dealt with this problem in our community, above all, to encourage the creating of appropriate pedagogical development programs that would improve the quality of relation of the young to the old people, which will significantly contribute to the education and upbringing of the future generations.

Keywords: *children and youth, the elderly population, social environment, family, educational system.*